

Олексій Ясь

У ПОШУКАХ КОНТЕКСТУ. О. ОГЛОБЛИН ЯК ІНТЕРПРЕТАТОР ДОБИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

На повоєнних теренах української еміграційної історіографії О.Оглоблін з'явився як представник старої наддніпрянської академічної й культурної традиції, збагаченої, однак, повсякденними соціальними і науковими практиками буття за досить екстремальних передумов радянського режиму. Більше того, він репрезентував не тільки наддніпрянську спадщину загалом, а й культурний досвід малої Батьківщини кількох поколінь своїх предків – Сіверщини зокрема¹.

Недаремно його інтерпретації навколо авторства «Истории русов», тісно пов'язані з тамтешнім культурним середовищем.

Приміром, у рукописі своєї монографії про Опанаса Лобисевича, підготовленої за доби радянсько-німецької війни, він досить категорично стверджує: «Автор «Истории русов» – новгород-сіверець. *Це безперечно, і мабуть нікому не вдасться заперечити цей наш висновок* (курсив наш. – Авт.)»².

Отже, культурні й дослідницькі практики О.Оглобліна адсорбували як старі українські традиції, що сягали своїми коренями ще України-Гетьманщини, так і революційний ентузіазм доби українізації 1920-х років та жахливі спомини 1930-х років – часів суцільних репресій і тотального панування радянського гранд-нарративу. Зокрема, вельми болісними були згадки про принизливий «обряд самоспокути» уявних і реальних «гріхів», котрого зазнало чимало радянських учених-гуманітаріїв, у т.ч. і О.Оглоблін³.

Властиво, що історик не був поодиноким репрезентантом цієї гілки української східної чи наддніпрянської наукової еміграції після Другої світової війни, яка пережила страшні поневіряння та випробування за тоталітарного режиму країни Рад.

Наприклад, Н.Полонська-Василенко в своїй студії, присвяченій репресованим науковцям, називає, принаймні 11

істориків та дослідників з соціогуманітаристики на еміграції, які протягом 1920–1930-х років працювали в системі ВУАН: В.Гришко, В.Дубровський, В.Козловська, Н.Кордиш-Головко, П.Курінний, В.Міяковський, О.Оглоблин, Л.Окіншевич, С.Підгайний, Н.Полонська-Василенко, К.Штепа⁴.

Це покоління наддніпрянських інтелектуалів історик С.Підгайний слушно назвав – «недостріяні»⁵.

Варто згадати й ряд учених-емігрантів, які одержали фаховий вишкіл та розпочали наукову діяльність в Радянській Україні: С.Килимник, П.Одарченко, В.Петров, Ю.Шевельов, В.Шугаєвський, О.Юрченко та ін.

Окрім того, як і більшість професорів-істориків Українського вільного університету в Мюнхені (Д.Дорошенко, Б.Крупницький, Н.Полонська-Василенко та ін.), О.Оглоблин належав до прихильників гетьманського руху на еміграції, що, звичайно, справляло певний вплив на його наукову творчість⁶.

Проте, на відміну від більшості емігрантів-наддніпрянців, О.Оглоблин, мабуть, мав унікальний досвід у царині розробки української історії, акумульований різноманітними фаховими інтересами й особистим досвідом ученого.

У міжвоєнну добу він інтенсивно студіював різні пласти української минувшини: працював над схемою економічної історії, прагнув відтворити політичне життя та суспільну думку України-Гетьманщини, зокрема сполучити революційну добу Хмельниччини з Мазепинськими часами, мав широкі академічні інтереси на ниві культурної та соціальної історії XVII–XIX ст., у т.ч. з перспективи родознавства – генеалогії тощо. Невипадково в його творчості 1920-х – початку 1930-х років побутували як візії в руслі «масової» історії, так і латентні неоромантичні мотиви⁷.

Такі масштабні наукові зацікавлення О.Оглоблина продукували його великі устремління щодо концептуалізації української минувшини, які спиралися на високу культуру джерелознавчої й архівної евристики. Це поєднання, з огляду на еміграційні умови та відірваність від джерел тодішніх дослідників поза межами Радянської України, виглядає справді унікальним!

Якщо взяти до уваги, ще й тривалу, фактично 70-ти річну науково-дослідну працю О.Оглоблина на теренах українського історіописання XX ст., то постать цього вченого та стильові виміри

його творчості становлять неабиякий інтерес і до сьогодні.

Вже перші розвідки О.Оглоблина, написані у добу Ді-Пі⁸, виявляють авторську схильність до концептуалізації, яка нав'язує інтелектуальну тяглість до його студій 1920-х – початку 1930-х років, зокрема в сенсі неоромантичної стилізації та почасти соціологізації історії.

Такою, приміром, є його розвідка «Золотий спокій» (1948), присвячена переденню Хмельниччини.

Її задум постав у творчості історика, імовірно, ще за радянської доби. Про це свідчить низка зауваг О.Оглоблина на підручник Т.Скубицького та ін. з української історії, підготовлений 1936 р. Серед них подано цікаві коментарі рецензента про поняття «золотий спокій»⁹.

Однак, з очевидних на то причин, ці роздуми історика, так і не потрапили на сторінки радянських наукових видань. Відтак свій задум О.Оглоблин зміг почасти реалізувати на еміграції, коли за скрутних умов і обставин таборової доби (1945–1951/52) видав вищеназвану статтю.

У цьому тексті автор прагне наповнити концептуальним змістом відому і популярну метафору, яка побутувала на теренах польського історіописання в світлі різних контекстів: політичного, ідеологічного, культурного, господарського тощо. А втім, значення і реальний масштаб його розумувань про цей, здавалося, локальний десятилітній період української історії (1638–1648) виказують широкі авторські інтенції.

Передусім, він звертає увагу на «нові і великі вартості», які постали в політичній, культурній, економічній та інших сферах українського ранньомодерного буття на зламі XVI–XVII ст.¹⁰

«Справді, куди не подивимось, до якої царини українського суспільного життя не приглядимось, *скрізь побачимо невтомну працю, завжди відчуємо цей творчий дух, що навіть момент найбільшої національної поразки після козацьких повстань 1630-х років пробивається крізь потрощену й спалену оболонку буденного життя й переможно повіває над усією країною* (курсив наш. – Авт.)», – відзначає історик¹¹.

Власне, цей контраст між тими вартостями та пригніченим станом суспільства, є провідною думкою у візії О.Оглоблина. Причому у змалюванні контраверсійних контекстів минувшини він

оперує відомими неоромантичними дефініціями – нагромадженою «силою» і «духом» української нації.

Проте ці термінологічні інструменти, які в стильовому представленні українських неоромантиків першої третини ХХ ст. зазвичай виглядають абстрактними й ідеологічно заангажованими, історик наповнює конкретним змістом.

Зокрема, вчений подає досить рельєфну та багатопланову замальовку тогочасного українського суспільства. Він спростовує давню «народницьку легенду» про економічний занепад України напередодні Хмельниччини¹².

Заразом О.Оглоблин обстоює тезу про надзвичайне багатство й повноту українського духовного та культурного життя наприкінці XVI – першій половині XVII ст.¹³ Більше того, історик наголошує, що «на середину XVII століття, й саме в період «золотого спокою», *Україна стала справжнім духовим центром усього православного світу, а Київ став всеукраїнським центром науки й культури* (курсив наш. – Авт.)»¹⁴.

На його думку, саме на теренах цієї «ідейної сфери» народилася «ідея української національно-визвольної революції»¹⁵.

Та найцікавішим виглядає представлення О.Оглоблиним політичних контекстів виникнення, точніше відродження, за виразом дослідника, Української козацької держави з перспективи психологічних очікувань тогочасних діячів. «*Найменше, мабуть, здивовані були сучасники й свої, й чужі – з найяскравішого для нас факту відродження Української Держави* (курсив наш. – Авт.). Цей настрій був загальний», – підкреслює вчений¹⁶.

Отож, в авторській візії психологічний чинник очікувань / сподівань / настроїв сучасників є своєрідним і вагомим доказом побутування політичної й ідеологічної концепції / концепцій утворення Української Речі Посполитої чи Руського князівства, себто готовності сприйняти імовірні / можливі перетворення¹⁷.

Хто ж репрезентував ці назрілі метаморфози в політичній та ідеологічній площині тогочасної України?

Історик називає, принаймні, декілька таких осередків національно-державницької думки, зокрема наголошує на їхньому гетерогенному складі.

Це – «православні шляхетсько-церковні кола», зокрема Києво-Могилянський осередок, «волинський гурток української

протестантської шляхти» (Юрій Немирич та ін.) з орієнтацію на династію, представлену трансільванським князем Юрієм I Ракочі, козацтво – з його ідеалом «козацького панства» тощо¹⁸.

Вочевидь, саме наявність таких ідеологічних устремлінь й породжувала сподівання сучасників, які відчували й переймалися тією гострою, критичною духовною та культурною напругою, що побутувала напередодні Хмельниччини.

Ба більше, такі очікування, вважає О.Оглоблін, свідчать про існування старої державницької традиції в українському суспільстві. «Логічним і психологічним наслідком цього була думка про Україну не тільки як про осібне державне тіло, але й як про спадкоємця старої Київської імперії (курсив наш. – Авт.), що мусить колись перейняти на себе ту спадщину»¹⁹.

Віншій праці автор відзначає, що ця ідея яскраво простежується в білоруській політиці Б.Хмельницького. Відтак О.Оглоблін практично обстоює відому тезу В.Липинського про боротьбу «двох Русей за Русь третю»²⁰.

«Вважаючи створену ним козацьку державу за природного спадкоємця старої Київської держави (курсив наш. – Авт.), Б.Хмельницький прагнув об'єднати під владою Гетьмана Війська Запорозького бодай ту частину старої Руської держави, що перебувала під польсько-литовським пануванням», – підкреслює історик²¹.

Ці згадки про «державне тіло» («організм»), органічний зв'язок і спадкоємність Київської Русі («Київської імперії») та козацької України²² не є поодинокими в повоєнній творчості О.Оглобліна.

Приміром, у відомій розвідці «Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року)» історик висловлює думку про «процес органічного з'єднання, споєння всіх цих елементів – географічного, економічного, політичного – в єдиний національно-територіальний комплекс сучасної, новітньої України, а принаймні того, що іноді – мабуть, не зовсім – точно зветься Великою Україною (курсив О.Оглобліна. – Авт.)»²³.

Віншому місці він згадує про процес консолідації «українських земель з відмінною історичною та економічною долею в єдиний національно-господарський організм (курсив О.Оглобліна. – Авт.)»²⁴.

Варто відмітити, що таке авторське розуміння українського суспільства як своєрідного «організму», в якому синтезовані культурні, соціальні, національно-політичні, господарсько-економічні, ідеологічно-державні, територіальні, психологічні та інші складові, виразно нав'язує інтелектуальний зв'язок з соціологічними компонентами його візій «масової» історії кінця 1920-х – початку 1930-х років.

Властиво, цю сув'язь споглядаємо навіть у термінологічній царині. Згадаємо, наприклад, відомі міжвоєнні метафори О.Оглоблина про «єдиний громадський організм»²⁵ чи «самостійний громадський організм»²⁶, які автор виводив, головним чином, зі студій в історико-економічній царині.

Щоправда, у повоєнних розвідках ученого більш поважне місце відводиться політичним, культурним, ідеологічним компонентам, хоч і не забуваються соціальні й економічні складники.

Отже, цей начебто локальний епізод минувшини, відомий як «золотий спокій», постає в тексті О.Оглоблина, як певний стан чи навіть образ національного «організму», який опановує нові вартості, нагромаджує сили напередодні великого і страшного тектонічного зсуву в українській історії – Хмельниччини.

Врешті, ідея конфлікту, суперечності між зовнішнім, показним «спокоєм», або, як метафорично зауважує вчений «спаленою оболонкою» українського суспільства, і його внутрішнім, майже непомітним, але потужним напруженням, виконує роль прологу до майбутнього протиборства – доби кривавих і руйнівних потрясінь. Вона є засадною в авторській репрезентації цього передреволюційного десятиліття, в якому все ж таки домінує неоромантична стилізація.

«Цей контраст між багатством українських ланів і лісів – і їх хижою чужинецькою експлуатацією, між невичерпною життєвою силою й вільнолюбним духом працьовитого й войовничого народу – і його соціально-економічним і державно-політичним поневоленням, між блискучим розквітом української культури – й її залежністю від чужонаціональної держави, – це був образ тогочасної України й zarazом справжній зміст поняття «Золотої спокою». Контраст був надто гострий, удар був неминучий. Він мусив викресати іскру (курсив наш. – Авт.)», – відзначає О.Оглоблин²⁷.

Зауважимо, що наведені пасажі примушують замислитися щодо оціночних мірил О.Оглоблина, зокрема стосовно глибокої, наскрізної контекстуальності його наукових текстів. Адже мінливість контекстуального представлення історії виглядає як важлива риса авторського письма.

За великим рахунком, у цій конструкції передреволюційної минувшини автор поставив Хмельниччину у ширший контекст українського ренесансу першої третини XVII ст., який асоціюється з славетними іменами гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного та митрополита П.Могили.

Пізніше, розвідка «Золотий спокій» увійшла до низки нарисів-есе, які О.Оглоблин об'єднав і видав під спільною назвою «Думки про Хмельниччину» (1957). Невипадково рецензент цієї збірки зауважив, що стаття про переддень Хмельниччини є найцікавішою із зазначених нарисів²⁸.

Ці ескізні замальовки кидають світло на історичні погляди О.Оглоблина з дещо іншого ракурсу, позаяк він зазвичай міцно спирався на фактографічний матеріал, зокрема був досить обережним у припущеннях, узагальненнях, висновках і т.п.

Натомість есеїстський статус цієї праці та незавершеність багатьох авторських сюжетів з історії Хмельниччини підіймають завісу щодо його мотивів і уподобань, зокрема відкривають їх широкому загалу.

Тим більше, що протягом 1920-х–1930-х років учений, переважно, працював на ниві української минувшини кінця XVII–XVIII ст., хоч, звичайно, і не обминав своєю увагою революційні часи Б.Хмельницького. Відтак до історії Хмельниччини О.Оглоблин звертався як дослідник, що мав неабиякий досвід та величезні фактографічні відомості з обсягу вивчення України-Гетьманщини XVIII ст.

Це створювало своєрідну пізнавальну ситуацію, зокрема примушувало автора шукати нові контексти висвітлення української революції середини XVII ст. Саме тому він прагнув віднайти різноманітні зв'язки Хмельниччини з добою Мазепинського ренесансу, або намагався нав'язати компаративні сюжети в історії української політичної думки XVII–XVIII ст. тощо.

Властиво, постать О.Оглоблина як історика-інтерпретатора Хмельниччини постає більш виразно і повно, особливо, в сенсі стильового візерунку його творчості.

Заразом образ Хмельниччини в його студіях формувався, за визнанням самого історика, під потужним інтелектуальним впливом В.Липинського²⁹. Цю ідейну сув'язь відмічали й інші науковці³⁰.

Передусім, привертає увагу сюжетна канва текстів О.Оглоблина. Революційні часи середини XVII ст. сприймалися автором як доба Б.Хмельницького – козацького Володаря та видатної особистості, біографія якої приховувала чимало потенційних й очевидних контекстів висвітлення, що відкривали оригінальні перспективи.

Зокрема, в одній з розвідок про Хмельниччину історик наголосив, що 1648 р. започаткував кардинальну зміну політичної карти Східної Європи³¹.

Тим-то, роздуми О.Оглоблина про Великого гетьмана та Українську революцію середини XVII ст. виявляють цікаві повороти мислення вченого.

Майбутній гетьман на сторінках «Думок про Хмельниччину» постає, насамперед, як чільний репрезентант того покоління, яке, за висловом історика, «з'явилося на світ Божий в кінці XVI століття й вийшло на широкий шлях громадсько-політичної діяльності в 1620-х роках, коли ще діяли такі українські державники, як гетьмани Петро Конашевич-Сагайдачний і Михайло Дорошенко»³².

На думку О.Оглоблина, зазначену генерацію, крім Б.Хмельницького, найповніше представляють митрополит Петро Могила та київський воєвода Адам Кисіль³³. Власне, ці три знакові постаті першої половини XVII ст., обрані вченим, окреслюють «різні шляхи», точніше відмінні контексти творення науково-історичної палітри Хмельниччини.

Недаремно в одній з публічних лекцій, читаній 1954 р. в Українському народному університеті в Нью-Йорку, історик наголошує на особливій ролі митрополита П.Могили та його київського осередку в духовному, культурному і політичному житті тогочасної України. «Діяльність киево-могилянського гуртка свідчить про те, що *це були не випадкові думки, не мрії поодиноких українських діячів, а широкі й свідомі плани*

відродження української державности (курсив наш. – Авт.)», – стверджує О.Оглоблін³⁴.

Чільне місце історик відводить й особі А.Киселя. Зазначимо, що ще в рецензії 1939 р. він означає цю історичну постать красномовною дефініцією – *homo novus*, себто характеризує її як нову людину, котра зробила сама себе і в господарсько-економічному, і в політичному сенсі³⁵.

«Кисіль дбав не тільки за справи державні, *pro bono publico**, як він любив висловлюватися. – пише О.Оглоблін. – Він був і добрим господарем. *З власника убогого маєтку на Волині, він зробився одним з найбагатших людей на Україні* (курсив наш. – Авт.), з кількомастами тисяч золотих річного доходу»³⁶.

Проте, видається, що для історика найголовнішим є певна персоніфікація тогочасного політичного проекту української православної шляхти, в контексті якого він розглядає цього діяча. Тому він відзначає, що «сучасники в 1648-1649 рр. з ім'ям Адама Киселя зв'язували можливість утворення Князівства або навіть Королівства Руського»³⁷.

Вочевидь, цей авторський вибір трьох персоналій є своєрідним, завуальованим поясненням як складного, суперечливого характеру Великого гетьмана, так і того «революційного зриву», відомого як Хмельниччина, зокрема її різноманітних вимірів і можливих перспектив.

Від контексту поколінь історик уповні логічно переходить до генеалогічного ракурсу – походження Б.Хмельницького.

Втім, наводячи й коментуючи різноманітні свідчення і тлумачення про місце народження майбутнього козацького керманіча, О.Оглоблін висловлює досить цікаву думку про репрезентацію гетьманом усієї Української землі. «Та де б не народився Богдан, важливе те, що *для нього вся українська земля була своєю, рідною* (курсив наш. – Авт.)... – зазначає історик. – Важко знайти на Україні таке місто, якого не знав би Богдан і в якому він не почував би себе, справді, як вдома»³⁸.

На цьому місці відзначимо, що О.Оглоблін несподівано відривається від фактографічної канви й практично обстоює відому тезу В.Липинського про «територіальний патріотизм»

* За ради загального блага (лат.)

як терен, на якому розгортається побутування провідного героя. Адже саме усвідомлення приналежності до людності, що мешкає на певній території породжує той патріотизм, який є основою державного буття й політичної організації, принаймні за версією автора знаменитих «Листів до братів-хліборобів»³⁹.

Природно, що біографія Б.Хмельницького поділяється О.Оглоблиним на два часові сегменти.

Це – період звичайної людини та доба Володаря. Відтак швидкоплинний епізод наприкінці грудня 1647 р., коли майбутній козацький вождь з невеличким загоном подався на Запоріжжя, тлумачиться вченим як критична, перехідна межа між двома різними станами в його житті.

Отож «замість скромного Чигиринського сотника, людини стриманої і зрівноваженої, хоч дуже сильної й щедро обдарованої натури з'являється переможний полководець і могутній володар, вождь української національно-визвольної революції і творець нової Української держави, людина яскравих здібностей, нестримних пристрастей і нездоланної волі (курсив наш. – Авт.) – постать, дух якої і досі панує над нами»⁴⁰.

Така характеристика незаперечно свідчить про «народження» в авторському тексті неоромантичного героя з властивими йому рисами – волонтаризмом та особливим призначенням – місією в національній історії.

Зрештою, феномен Б.Хмельницького, якого б нині, з повним правом, назвали харизматичним типом політика, О.Оглоблін пов'язує з непоборною силою його авторитету. «Це було більше, ніж необмежена влада. – підкреслює історик. – *Це була сила авторитету, яка спиралася на визначні прикмети Хмельницького, як володаря і як людини, і яка свідчила про те, що український народ, а передусім козацтво – основна, рушійна сила української революції – цілком підтримували Богдана, цілком йому довіряли і вірили в нього* (курсив наш. – Авт.) – «в усьому покладалися на Гетьмана»⁴¹.

Водночас він наголошує, що «поставило Хмельницького на чолі держави – **сила авторитету, а не авторитет сили!** (виділення О.Оглобліна. – Авт.)»⁴².

Здається, постать гетьмана, скроєна в «Думках про Хмельниччину», майже за стильовим «рецептом» В.Липинського.

Зокрема, вона освітлена в дусі його відомої візії «Великої людини» з її «моральним авторитетом» та «матеріальною силою», яка спирається на ірраціональну, майже містичну віру мас і zarazом опановує політичну та соціально-економічну природу національних / народних устремлінь.

Проте авторська замальовка цієї особистості виявляє й низку специфічних рис, що вносять істотні корективи до такої неоромантичної конструкції образу козацького поводиря. Зокрема, О.Оглоблін обстоє думку про «складність, майже подвійність істоти Богдана Хмельницького», хоч і вважає, що «це не були дві різні людини, й не дві різні істоти в цій одній людині. Але ця людина була **володарем** (виділення О.Оглобліна. – Авт.)»⁴³.

У відповідному сенсі витримана й персональна характеристика Великого гетьмана на сторінках «Думок про Хмельниччину». «Своєю вдачею й поведженням Хмельницький був дуже складна людина (курсив наш. – Авт.). – відзначає вчений. – Він міг бути привітний, простий, скромний, міг навіть імпонувати цією простотою й скромністю, але міг бути масстатичним, гнівним, грізним, навіть лютим – і також імпонувати, коли треба й перед ким треба було, цією стороною своєї натури. Він легко виходив з себе, хвилювався, зривався – але й міг чудово володіти собою, вмів виявляти і вмів приховувати свої справжні настрої й почуття»⁴⁴.

Таке висвітлення постаті Великого гетьмана не дуже співвідноситься з відомими пасажами з «України на переломі 1657-1659» В.Липинського. Приміром, з метафоричними, майже провіденціальними формулами щодо означення постаті Б.Хмельницького – «Богом даний провідник» чи «геніяльний вождь»⁴⁵.

Натомість цей образ козацького вождя певною мірою нав'язує аналогії з героїко-художньою конструкцією ідеологічного антагоніста О.Оглобліна – історика-романтика М.Костомарова. Адже в тритомній монографії про Б.Хмельницького М.Костомаров акцентував увагу на його суперечливій та складній вдачі, зокрема на мінливості відчужень, настрою, особистих примх Великого гетьмана тощо⁴⁶.

Схожі мотиви помічаємо і в тексті О.Оглобліна, який згадує про «маленькі людські слабості» Б.Хмельницького⁴⁷. Не забуває автор і про велику трагедію в особистому житті провідного

героя – подружню зраду і страту Мотрони Чаплинської⁴⁸, якій вищезгаданий М.Костомаров відводив надзвичайно важливу, ба навіть переломну роль у перебігу Хмельниччини⁴⁹.

Втім, на відміну від М.Костомарова, який тлумачив ці риси Великого гетьмана в контексті конфлікту головного персонального героя з колективним героєм – народом / нацією, О.Оглоблин пропонував інше пояснення. Він уважав, що особливості вдачі Б.Хмельницького значною мірою відображали його своєрідну гру, яку він проводив як «вправний і навіть талановитий актор»⁵⁰.

Власне, ці сценічні чи акторські ефекти Великого гетьмана помітив ще М.Грушевський, який означив їх як «сильний ухил до лицедійства»⁵¹. Однак, О.Оглоблин трактує їх у ширшому контексті дипломатичних заходів та комунікативних здібностей Б.Хмельницького як державного Володаря.

«Хмельницький нерідко плакав, навіть під час офіційних прийняттів і церемоній. Сльози виступали йому на очах іноді дуже до часу й до речі, й він умів чудово використати цей вияв емоцій для своєї політичної справи та дипломатичної гри, гри не звичайної людини, навіть талановитого майстра, а **гри володаря** (виділення О.Оглоблина. – *Авт.*)», – відзначає історик⁵².

Будь-що-будь, О.Оглоблин намагається вписати ці риси й дії козацького керманіча в контекст харизми Великого гетьмана, зокрема тлумачить їх як неодмінні атрибути образу нового українського Володаря!

Зауважимо, що автор «Думок про Хмельниччину» згадує й про оригінальний «стиль писань» Б.Хмельницького, який добре виявився в його листах і навіть універсалах. Зокрема, він тримається думки, що козацький вождь був «дуже цікавою людиною, яка однаково *добре володіла і словом, і пером* (курсив наш. – *Авт.*)»⁵³.

Наприклад, автор наводить дотепні й образні висловлювання Великого гетьмана. Зокрема, О.Оглоблин обстоює тезу про «особливий стиль розмов» Б.Хмельницького зі своїми ворогами – поляками⁵⁴.

Заразом історик змальовує яскраву і складну дипломатичну гру козацького провідника. «Як керівник, коли можна так висловитися, **дипломатичної стратегії** (виділення О.Оглоблина. – *Авт.*), Хмельницький, безсумнівно, був одним з найвидатніших

українських дипломатів. Досить сказати, що в боротьбі проти Речі Посполитої він створює, одну за одною, три могутні коаліції. Перша – то була коаліція українсько-кримсько-турецька, утворена р. 1648... Друга коаліція – то українсько-московська коаліція, утворена в Переяславі р. 1654... І третя антипольська коаліція, може, найблискупіший витвір дипломатичного генія Хмельницького, це союз (1656–1657 р.р.) між Україною, Швецією, Семигородом та іншими державами (Бранденбург, Молдавія, Валахія). Ця коаліція заломилася не з причини Богдана, і тої катастрофи Богданове серце вже не витримало», – зазначає вчений⁵⁵.

Недаремно О.Оглоблин метафорично називає Великого гетьмана «**господарем дипломатії** (виділення О.Оглоблина. – *Авт.*), диригентом дипломатичної гри»⁵⁶.

Ба більше, козацький Володар проводить складні і багатоходові комбінації не тільки на дипломатичних і військово-політичних теренах, а і в своєрідній грі з соціальними низами й козацькою аристократією. Відтак історик відзначає, що «Богдан Хмельницький, однак, чудово, розумів силу народної маси й знав її психіку (курсив наш. – *Авт.*)»⁵⁷.

В іншому місці О.Оглоблин наголошує, що гетьман мав «*величезний вплив на народну масу* (курсив наш. – *Авт.*) – і як людина, і як державний діяч»⁵⁸.

Приміром, він описує відомий епізод з 1653 р. під час походу гетьмана до Молдавії, на допомогу сину Тимошу. Тоді обурений виступом старшини Б.Хмельницький порубав черкаського полковника в ліву руку, а потім апелював до простої козацької маси, щоб відвести загрозу можливого заколоту⁵⁹.

О.Оглоблин акцентує увагу і на простому, майже аскетичному побуті, який дає нам «яскравий образ Богдана Хмельницького, старого українського господаря, людини, якій ніщо людське не було чуже, – і, разом з тим, *могутнього Гетьмана нової Української держави, якому не бракувало жадних якостей володаря* (курсив наш. – *Авт.*)»⁶⁰.

Варто відзначити, що введення нових особистих контекстів у конструювання образу Володаря козацької України, виказує авторське переосмислення харизматичної моделі «Великої людини» в персональному, а точніше, в антропологічному сенсі!

Отож, в ескізних замальовках з історії Хмельниччини О.Оглоблин намагається створити нову проекцію харизматичного героя в переломну добу національної історії.

Наразі автор вибудовує багатозаровий образ харизматичного Володаря нової держави, що тільки-тільки народилася у буремному вирі революції: блискучого полководця, «господаря дипломатії», «старого українського хазяїна», який сполучав звичні людські слабості й чесноти з гострим і дотепним розумом, самобутнім стилем висловлювань і писань, козацького вождя, першого серед рівних, котрий тонко відчував як егалітарні настрої низів, так і вагання й устремління старшини, шляхти, православного духовенства, міщанства тощо.

Врешті, перед читачем постає особистість Великого гетьмана, який неперевершено, на межі духовних та фізичних можливостей, грає ці різноманітні, часом вельми суперечливі і складні ролі на сцені ранньомодерної української історії!

Та вінчає авторський ескіз постаті Б.Хмельницького думка про його державний геній, що «виявився чи не найбільше в організації верховної влади нової Української держави»⁶¹. Цей вислів уповні співвідноситься з відомою тезою В.Липинського про «організаційний геній Гетьмана»⁶².

Виглядає, що ця гадка О.Оглоблина є не тільки співмірною з відомими рефлексіями В.Липинського, а й завершує неоромантичну апологію Великого гетьмана / Володаря.

Втім, це враження не зовсім точне, позаяк глорифікація постаті Б.Хмельницького дозволяє авторові порушити низку проблем творення Української козацької держави у світлі персональних контекстів.

У цьому виявляється суцільна контекстуальність текстів О.Оглоблина. Мабуть, невипадково в одній з монографій учений досить промовисто формулює одну з головних настанов своєї творчості: «Історик не може *оцінювати подій* їх наслідками – *лише причинами* (курсив наш. – Авт.)»⁶³.

Інакше кажучи, він вимагає від ученого пошуку відповідного контексту висвітлення подій, витлумачення певних фактів, проведення компаративних процедур тощо.

Наприклад, О.Оглоблин згадує про відомі зіставлення Великого гетьмана з постатями знаних європейських діячів – Олівера

Кромвелля чи Наполеона.

Однак, він уважає такі паралелі – неадекватними і навіть неможливими, позаяк докорінно різнилася сама природа влади козацького Володаря щодо англійського лорда-протектора чи французького імператора. Зокрема, О.Оглоблин відзначає, що «**антимонархічний** характер диктатури Кромвелля ідейно-політично був зовсім протилежний **монархічний** (виділення О.Оглоблина. – *Авт.*) ідеології Хмельницького»⁶⁴.

Натомість історик висловлює думку, що Б.Хмельницький певною мірою нагадує постать Джорджа Вашингтона⁶⁵, особливо в сенсі історичного призначення, себто місії Великої людини в національній минувшині, котра є фундатором нової традиції!

Властиво, що прагнення заповнити лакуни образу харизматичного Володаря змушує вченого замислитися стосовно проблеми походження Української козацької держави, позаяк революційний спосіб її виникнення продукував як чимало суперечностей, так і можливостей.

З одного боку, О.Оглоблин наголошує на потужному впливі пануючої політичної концепції Речі Посполитої, яка ґрунтувалася на легалізмі стосовно особи короля серед вищого духовенства, шляхти, козацтва та інших соціальних верств.

З іншого боку, він згадує про староруські традиції княжої державності, що виплекали ідею Великого князівства Руського⁶⁶.

Проте обидві політичні традиції конфронтували з революційним походженням Української козацької держави та персональним впливом її Гетьмана, що мусив особистою потугою – «силою авторитету» зрівноважувати різноманітні ідеологічні вектори⁶⁷.

Приміром, О.Оглоблин відзначає, що Б.Хмельницький унікав княжого титулу, хоч і мав реальну, фактично нічим не обмежену владу⁶⁸.

Така суперечність, звичайно, потребувала пояснення. Відтак історик порушив цю проблему у невеликій, але досить цікавій розвідці «Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини XVII–XVIII ст.» (1947). Але сформульовані у зазначеній праці питання є більш масштабними, ніж проблема наукового образу / образів Хмельниччини, позаяк вони примушують замислитися стосовно загальної стратегії в

конструкції всієї національної історії.

Зауважимо, що ця стаття виявляє ще одну важливу прикмету О.Оглоблина як історика – його рефлексивність щодо окреслення й відтворення генетичного зв'язку, точніше континуїтету в українській минувшині, історії науки і культури тощо.

Згадаємо, наприклад, своєрідний родовід генерацій українських істориків на еміграції стосовно національної історіографії 1920-х–1950-х років, який уклав О.Оглоблин у відомому англomовному огляді 1957 р.⁶⁹

Недаремно контекст Хмельниччини виступає в авторському тексті як один із засадних вимірів українських політичних та інтелектуальних традицій усієї модерної доби.

Втім, сконструйована вченим тяглість національної історії не є лінійною й жорсткою, що властиво візіям істориків-державників першої третини ХХ ст. Адже вона не позбавлена політичних та соціальних розривів, культурних вкраплень, інтелектуальних нашарувань і мутацій, себто виглядає як складне, запутане мереживо, освітлене з різних культурно-історичних контекстів.

У світлі таких різнорідних ракурсів О.Оглоблин і прагне осягнути конструкцію держави, що постала на теренах Хмельниччини.

«Для Великого Будівничого Нової Української Держави – Гетьмана Богдана Хмельницького було, будь-що-будь, ясно, що він став «самодержцем руським». *Надмірна повнота влади, нічим необмеженої в умовах тривалої й важкої війни проти Польщі, аж ніяк не вкладалася у звичні рямці ні козацької військово-політичної організації, ні тим паче, польської державно-політичної системи. Отож треба було шукати нових формул і старих традицій* (курсив наш. – Авт.)», – відзначає історик⁷⁰.

Ці суперечності, змагання між різними політичними концепціями української державності, на думку О.Оглоблина, побутували ще у передреволюційні часи й гостро виявилися за доби Хмельниччини. Відтак він згадує про документ зі «статтями», надісланий до Москви російським дяком Григорієм Кунаковим, що начебто відображав перемовини Б.Хмельницького й А.Киселя. Зокрема, історик розглядає ці опубліковані «статті» як спробу погодити «козацьку й шляхетсько-церковну, революційну й консервативну» ідеї⁷¹.

Зрештою, заумовгострого військово-політичного протистояння державна традиція старої Русі, хоч і справляла помітний вплив, однак не могла бути обрана як оптимальний взірєць.

«Вирішальний вплив на Богдана тут мала, очевидячки, Козацька традиція, запорозьке походження влади Гетьмана. Він волів залишатися гетьманом, хоч нерідке вживання різних глорифікаційних додатків («великий гетьман» тощо) і в побуті, і навіть в урядовій практиці, особливо підкреслене в міжнародно-дипломатичних стосунках, не тільки визначалося фактичним змістом гетьманської влади (курсив наш. – Авт.), але і в свою чергу мало неабиякий вплив на нього», – наголошує О.Оглоблин⁷².

В іншій праці він зазначає, що «уявлення про Богдана Хмельницького, як єдиного володаря козацької України (курсив наш. – Авт.), виразно виступає в офіційних документах козацького уряду, починаючи з 1649 року»⁷³. Відтак Великий гетьман конче мусив шукати синтезу поміж «старою традицією княжої України й новою ідеєю козацької державности. Збудована ним Українська держава відродила великодержавний дух Київської імперії Рюриковичів, втілений в нових формах Гетьманської держави, зроблених з доброго й міцного козацького матеріялу на модерний європейський зразок (курсив наш. – Авт.)»⁷⁴.

Отож, О.Оглоблин задає своєрідну систему координат, що дозволяє кинути світло на природу Української козацької держави в різних контекстах: запорізьке походження влади Гетьмана, її необмежений обсяг за революційних часів, який спирався на величезну «силу авторитету» чи особисту харизму Володаря, різноманітні впливи староруської та річпосполитської політичних традицій тощо.

Саме на цьому суперечливому, різноманітному ґрунті, вважає історик, й постають династичні плани козацького керманича, котрі суттєво підірвала смерть його старшого сина – Тимоша.

Проте 1657 р. «відчуваючи наближення смерті, Богдан Хмельницький цілком недвозначно виявляє свої династичні наміри, підказуючи кандидатуру свого наступника – сина Юрія. Це була безсумнівна спроба утворення нової династії (курсив наш. – Авт.), й не вина Великого Гетьмана, що ні особа його спадкоємця, ні особливо політичні прагнення шляхетської

групи козацької старшини на чолі з Іваном Виговським і Юрієм Немиричем не дозволили встановити спадкового (хоч формально й виборного) гетьманства в роді Хмельницьких»⁷⁵.

Та династичним устремлінням, які б мали оформити єдиновладдя гетьмана, чинила неабиякий супротив козацька старшина, що поступово перетворювалася на вищий стан українського суспільства ранньомодерної доби.

Власне, цей конфлікт володаря зі старшиною як становою аристократією О.Оглоблин порівнює зі схожими процесами в тогочасній Європі, зокрема формує його як змагання єдиновладдя з двовладдям. Він навіть відносить початки цього протиборства до останніх місяців життя гетьмана Б.Хмельницького⁷⁶.

Його кончина, здавалося поклала край династичним комбінаціям на українських обширах, але не самій ідеї спадкоємності гетьманської влади. Відтак учений поступово змінює контексти висвітлення, які з царини військово-політичної минувшини України-Гетьманщини ширяться на ниву політичної думки, культурної й інтелектуальної історії тощо.

Зокрема, О.Оглоблин відзначає, що ідея спадкоємності гетьманської булави в тій чи іншій формі побутувала за часів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного. Останній навіть намагався передати наказне гетьманство своєму братові – чернігівському полковнику Василю Многогрішному⁷⁷.

Проте думки про наступність гетьманської влади побутують і пізніше, зокрема в Мазепинську добу.

Приміром, автор висловлює цікаві припущення про імовірні плани Івана Мазепи щодо свого небожа – ніжинського полковника Івана Обидовського, зокрема в сенсі підготовки його як можливого наступника⁷⁸.

Водночас О.Оглоблин згадує про спроби цього гетьмана протягом 1707–1708 рр. додати до своїх титулів «ще титул князя Чернігівського (чи Київського)»⁷⁹. На його думку, це засвідчує, що ідеї спадкоємності в тій чи іншій формі побутували навіть на присмерку доби І.Мазепи.

Втім, навіть у пізніші часи О.Оглоблин знаходить різноманітні переломлення династичної / спадкоємної ідеї на теренах української політичної думки, культурної та соціальної минувшини.

Варто відмітити, що історик не обминає увагою навіть провокаційний проект петиції 1763 р., який начебто прискорив ліквідацію Гетьманщини. Вважають, що його автором був Григорій Теплов, радник гетьмана К.Розумовського⁸⁰.

Більше того, О.Оглоблин згадує про наміри українських політичних кіл уже за доби Катерини II передати гетьманську булаву великому князеві Павлу Петровичу⁸¹.

Врешті-решт, історик ставить у культурний і політичний контекст української традиції навіть проект 1796 р., за яким Великим гетьманом України мав стати другий син російського імператора Павла I – великий князь Костянтин Павлович, а його імовірним регентом – генерал-аншеф Андрій Гудович⁸².

Такі конструкції політичної й інтелектуальної тяглості спиралася на відому тезу вченого про мірила вартості культурної історії, витриману в душі «територіального патріотизму» В.Липинського. *«Все, що було створене на Українській землі, силами українських (територіально й національно) культурних діячів (та установ), незалежно від їх етнічного походження й характеру і незалежно від мовної форми культурних творів, належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст і ідеологія самого твору (курсив О.Оглоблина. – Авт.)»*, – підкреслює історик⁸³.

Якщо взяти до уваги, ще уявлення О.Оглоблина про українське суспільство як «громадський організм», що синтезує різні складові, то авторський перехід від одного контексту розгляду до іншого видається вповні природним. Адже така зміна ракурсу висвітлення загалом відображає мінливість стану самого «організму» («тіла»), передусім, його симптоматичного комплексу, себто організує фактографічний матеріал відповідно до вимог соціологізації історії. Відтак акцентується увага на тих компонентах, що найповніше відображають буття суспільства в ту чи ту добу.

За часів Хмельниччини, стан українського суспільства як «організму» найповніше відбиває військово-політична площина, зокрема зовнішньополітичні практики та внутрішнє конституювання Гетьманщини, у XVIII ст. – історія політичної думки, культурна й соціальна минувшина з її проектами, концепціями, візіями тощо.

Власне, у розвідці «Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини XVII–XVIII ст.» показовим є ставлення автора до конструювання традиції, зокрема щодо формації її ціннісного ядра, механізму передачі, способів репрезентації і т.п.

Приміром, якщо у добу Хмельниччини О.Оглоблин зосереджується на різноманітних суспільних практиках козацького Володаря, у надрах яких визріває династична ідея, то Україна-Гетьманщина другої половини XVII – початку XVIII ст. цікавить автора в контексті відголосків тих соціокультурних імпульсів, які спричинив могутній революційний вибух.

Саме в такому розумінні історик сприймає історичний феномен гетьманства І.Мазепи. *«Мазепинська доба, однак, не прийшла на порожнє місце. Часи Руїни, що так страшно спустошили матеріяльне життя України і, безперечно, наробили чимало шкоди і в сфері культурного розвитку, все ж не спроможні були вгасити того великого національно-культурного вогню, що був запалений революцією Хмельницького й відродженням української державности. Духове життя України в добу Руїни не тільки не завмирає, а виявляє подиву гідну активність і творчу наснагу (курсив наш. – Авт.), зокрема в царині науки, філософії (й теології), літератури, політики...»*, – стверджує вчений⁸⁴.

Тож О.Оглоблин, в одній з монографій, порушує проблему рецепції Переяславської угоди 1654 р. діячами Мазепинських часів⁸⁵. Він навіть висловлює думку, що цей договір був немовби прототипом українсько-шведської угоди 1708 року⁸⁶. Водночас він звертає увагу на тодішні суспільні й культурні практики, які забезпечували духовний, інтелектуальний, політичний континуїтет.

«Династичну ідею на Україні XVII–XVIII століть породили державно-національні інтереси Гетьманщини, її виховувала стара українська історична традиція, її вчила практика багатьох європейських країн того часу (курсив наш. – Авт.)», – підкреслює О.Оглоблин⁸⁷.

Зрештою, цю ідею, за візією історика, поволи заступають політичні заходи чи акції пов'язані зі спробами нав'язати спадкоємність гетьманської влади, зокрема втримати її від зазіхань з російського боку.

Від доби мазепинської еміграції ідея спадкоємності поступово, впродовж XVIII ст., перетікає до сфери політичної думки, культурної площини, в межах яких тогочасні українські діячі й інтелектуали прагнуть, хоч би частково зберегти основу, зміст цієї традиції, хоч би за рахунок її урізання та сполучення з іншорідними соціокультурними елементами.

Наприклад, у цьому сенсі історик розглядає зазначені проекти відновлення інституту гетьманства на основі іншої династії і т.п.

Загалом історичне письмо О.Оглоблина яскраво виявляє авторське вміння ставити й формулювати оригінальні питання до фактографічного матеріалу та знаходити відповідні контексти для його витлумачення.

Самобутнім взірцем такого підходу є розвідка про впливи Хмельниччини на рудне виробництво на Правобережній Україні.

Значимо, що в 1930-ті роки вчений підготував велику монографію про історію металургії Правобережної України XVI–XIX ст., яка так і не була опублікована⁸⁸.

Вищеназвана стаття, мабуть, була написана в руслі давніх історико-економічних студій О.Оглоблина, зокрема виявляє величезний обсяг архівної й джерельної евристики, котрий властивий йому як історику. Адже в цьому тексті автор не тільки порушує вповні очевидні контексти руйнації господарства у добу революційних потрясінь, а й розглядає низку різноманітних аспектів: переселення рудників / рудокопів до Росії та їхня участь у розбудові тамтешніх рудень, загальна економічна ситуація як на Правобережжі, так і Лівобережній Україні тощо.

Більше того, О.Оглоблин висловлює цікаве припущення про спроби гетьманської влади (наступників Б.Хмельницького) створити власну, незалежну від тульських заводів, залізорудну базу з перспективи своїх військово-політичних інтересів⁸⁹. Така постановка питання виявляє неабиякий хист і розмах думки О.Оглоблина як історика.

Недаремно німецький учений Йоганн Густав Дройзен уважав мистецтво висувати питання найважливішою чеснотою історика, в якому виявляється його геніальність⁹⁰.

Чільне місце в студіях О.Оглоблина посідає й проблема Переяславського договору 1654 р. Адже стильова палітра його

історичних поглядів сполучає експліцитні неоромантичні складові з імпліцитними соціологічними вкрапленнями, зокрема уявленнями про українське суспільство як «громадський організм» чи «органічний зв'язок» у дусі «масових» візій минувшини.

Отож, для О.Оглобина Переяславський акт 1654 р. виглядає як самобутня й важлива подія, ба навіть вагоме свідчення, яке зафіксувало неповторний стан чи образ українського «організму» у добу «революційного зриву». Водночас знаковість цього договору великою мірою актуалізувалася політичними й ідеологічними тенденціями, які панували в біполярному світі за часів «холодної війни».

Наприклад, О.Оглобин, в одній з праць 1954 р., наголошував, що *«проблема Переяслава і Переяславської угоди тяжить над нами* (курсив наш. – Авт.), та й не тільки над нами й над нашою поневоленою Батьківщиною – вона тяжить, можна сказати, над цілим світом»⁹¹.

В іншому місці він зауважив, що «наслідки Переяславської угоди позначаються ще й досі в житті народів і цих держав. *Більш того, вони, так чи інакше, тяжать над Східною Європою й навіть цілим світом* (курсив наш. – Авт.)»⁹².

Отже, 300-літні роковини Переяславського акту та ювілейні тези ЦК КПРС виявилися поважними чинниками, які спричинили видання численних праць та розвідок на еміграції з означеної проблематики.

На думку О.Оглобина, «вся ця переяславська література, так чи так, торкалася одного головного питання: *чим була Переяславська угода з погляду українсько-російських відносин* (курсив наш. – Авт.)»⁹³.

Таким чином, цей комплекс проблем постійно продукував інтенції науковців по обидва боки «залізної завіси».

Серед цього «ювілейного сплеску» наукової літератури навколо теми Переяслава найгрунтовнішими були, мабуть, дві відомі монографії – «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.» А.Яковліва⁹⁴ та «Українсько-московська угода 1654» О.Оглобина⁹⁵.

Зауважимо, що обидва вчені мали солідну репутацію в еміграційному науковому світі. Відтак погляди О.Оглобина

постають більш рельєфно щодо «українсько-російської злуки» саме в компаративному сенсі стосовно історико-правничої візії А.Яковліва.

Останній акцентував увагу, переважно, навколо проблеми історико-юридичного означення цієї угоди. Зокрема, він обстоював думку, що Переяславський договір варто кваліфікувати як «номінальну васальну залежність» України від Московської держави.

Властиво, в цій тезі простежується інтелектуальна тяглість тогочасної візії А.Яковліва з його інтерпретаціями міжвоєнної доби⁹⁶.

Відзначимо, що у повоєнний час історик дещо розширює вказану правничу формулу за рахунок її уточнення – «номінальна васальна залежність чи протекторат»⁹⁷.

Окрім того, А.Яковлів наголошує на двосторонньому характері угоди⁹⁸. Зокрема, він стверджує, що вона так і не була реалізована⁹⁹ та разом розглядає статті Б. Хмельницького, в редакції 1659 р., як фальсифікат¹⁰⁰.

Однак, порівняно з його попередніми студіями, помітні й деякі відмінності. Зокрема, А.Яковлів відзначає, що надзвичайно складна ситуація примусила Б.Хмельницького укласти угоду з Москвою. «...це без сумніву тяжило над ним та *примушувало при пересправах із Москвою йти на такі поступки, яких би він при іншій ситуації не зробив* (курсив наш. – Авт.)», – наголошує історик¹⁰¹.

Він також звертає увагу на невідготовленість українських послів, зокрема на відсутність потрібного досвіду вести переговори з Московщиною, що репрезентувала зовсім інший тип держави¹⁰². Загалом, ці думки А. Яковліва нагадують погляди щодо потрактування російсько-українських перемовин навколо Переяславської угоди 1654 р., яких тримався у міжвоєнну добу М. Грушевський¹⁰³.

Та порівняно зі своїми працями 1920-х–1930-х років, А.Яковлів відводив значно більше місця фактичним, реальним аспектам договірному процесу, себто суттєво розширив проблемне поле наукових інтерпретацій. Проте лейтмотив його студії все ж таки пов'язаний з тлумаченням правничого змісту Переяславського

акту.

Зауважимо, що А.Яковлів порушував проблеми цієї українсько-московської угоди і в інших студіях¹⁰⁴, але здебільшого обстоював свої думки, викладені у монографії 1954 р.

На перший погляд, трактування обох істориків виглядають досить подібними. До того ж, студія О.Оглоблина була опублікована дещо пізніше, ніж праця А.Яковліва.

Наприклад, обидва вчені вважають, що «критичний 1653 рік» поставив Богдана Хмельницького перед складним зовнішньополітичним вибором¹⁰⁵. Проте О.Оглоблин спирається на більш широкий контекст висвітлення тогочасних передумов, ніж А.Яковлів, який уважав визначальними військово-політичні чинники, що гостро постали у протиборстві з Річчю Посполитою.

Зокрема, О.Оглоблин висловлює думку, що становище Великого гетьмана ускладнювалося через те, що Козацька держава постала революційним шляхом. Відтак Б.Хмельницький не мав всіма визнаного «правного титулу», що породжувало опозицію серед старшини щодо влади гетьмана¹⁰⁶.

Заразом О.Оглоблин досить докладно аналізує позицію Москви та її інтереси (військові, політичні, поліційні, культурні), які спонукали її до міждержавного союзу з Україною¹⁰⁷.

Варто відзначити, що О.Оглоблин підтримує тезу А.Яковліва про «клятву» (особисту обіцянку) царських послів, яку козацька верхівка розглядала як «присягу за царя»¹⁰⁸.

Таке тлумачення поділяє й Н.Полонська-Василенко. Вона навіть тримається думки, що варто розрізнити формальний та неформальний бік цього питання: «...**формальної** (виділення Н.Полонської-Василенко. – Авт.) присяги від імені царя послі не дали, – пише Н.Полонська-Василенко, – але по суті *цю присягу замінило слово царя* (курсив наш. – Авт.), яке «пременно» не буває»¹⁰⁹.

Взагалі в українському академічному історіописанні це міркування побутує, щонайменше, ще з часів М.Костомарова¹¹⁰. Таким чином, романтична апологія й неоромантична візія виявилися майже співзвучними в даному випадку.

Невипадково критик О.Оглоблина – галицький історик-емігрант М.Андрусак висловив думку, що зусиллями Самійла

Величка, автора «Истории русов» та їхніх послідовників постала «українська легенда Переяславського договору»¹¹¹, яка шкодить українському визвольному руху.

Однак, роздуми О.Оглоблина про те, що українська сторона була невідповідною до переговорного процесу дещо різняться, порівняно з тлумаченнями А.Яковліва.

Приміром, О.Оглоблин інтерпретує конкретні запити, поставлені гетьманом і старшинською радою під час зустрічей з царськими послами, як занепокоєння української сторони, яка намагалася шляхом «пробних питань» з'ясувати як Москва буде ставитися до прав і вольностей війська Запорозького¹¹².

Проте обидва історики солідаризуються в тому, що на форму українсько-московського договору 1654 р. значний вплив справила Зборівська угода 1649 р.¹¹³ Натомість реальний зміст обох актів суттєво різнився, що мало вирішальне значення¹¹⁴.

Зрештою, на думку О.Оглоблина, Переяславський акт розв'язав два основні питання: «1) військовий союз України з Московщиною, гарантований протекцією московського царя над Україною, і 2) гарантія царем збереження всіх прав і вольностей Української Держави»¹¹⁵.

Більше того, автор відзначав, що в російській інтерпретації цей протекторат усіляко намагалися представити як «персональну унію», яка відкривала «шлях для майбутньої інкорпорації України до Всеросійської Імперії»¹¹⁶.

Зауважимо, що історико-юридичне визначення Переяславської угоди 1654 р. в студії О.Оглоблина майже ідентичне поглядам В.Липинського – «мілітарний союз» гарантований «протекцією московського царя»¹¹⁷.

Та найголовніше О.Оглоблин уважає, що і після 1654 р. Україна залишалася «окремою, самостійною державою, з власним головою держави – гетьманом, обираним доживотно й навіть з виразною тенденцією спадковості та династичності його звання та влади (курсив наш. – Авт.), з власним урядом, власним військом (до речі, одним з найкращих в Європі), власною зовнішньою політикою (обмеження Переяславської угоди щодо зносин з Польщею й Туреччиною не були запроваджені в життя), власним суспільним та економічним устроєм, власним законодавством і судівництвом, власними фінансами (обов'язок доходи з міст

передавати «в государеву казну» залишився тільки на папері), нарешті з власним церковним і культурним життям»¹¹⁸.

Таким чином, Переяславський договір 1654 р., за версією вченого, промовисто фіксував стан українського «громадського організму» як самостійного утворення зі своєю державною організацією, що спирається на давню історичну традицію.

В іншій студії О.Оглоблин наголошує, що «це було урочисте, міжнародного характеру, визнання влади Війська Запорозького на Україні й всенародности та доживотности прав Гетьмана Війська Запорозького, як *єдиного* (курсив О.Оглоблина. – Авт.) володаря України»¹¹⁹.

Таке історико-правниче визначення й оцінка значення Переяславського акту в студіях Олександра Оглоблина та Андрія Яковліва викликала доволі сильний супротив з боку деяких істориків-емігрантів.

Приміром, з інвективами щодо означених візій виступив вищезгаданий М.Андрусяк.

Останній уважав, що не можливо вести мову про «мілітарний союз двох самостійних держав, бо навіть тому суперечить прийнята Оглоблином теза у сформульованому ним кінцевому висновку: «Протекція московського царя з наведеними вище його новими українськими титулами над Україною»»¹²⁰. Відтак М.Андрусяк обстоює тезу, що «*переяславський договір не може бути ідеалом* (курсив наш. – Авт.) в українській визвольно-державницькій боротьбі»¹²¹. Схожі оцінки побутують і в інших працях цього історика¹²².

Втім, на відміну від М.Андрусяка, тлумачення в тексті О.Оглоблина спираються на неоромантичне підґрунтя, зокрема в сенсі актуалізації й переосмислення травматичного синдрому минулого «скривдженої нації».

Отож, показовою є загальна авторська оцінка Переяславського акту в українській історії як важливого свідчення державної незалежності України-Гетьманщини. «Чим далі відходила Москва від духу й букви Переяславського договору, цупко тримаючись однак, за цей, зручний для неї, трамплін для опанування Східною Європою, тим більшого значення надавала йому українська сторона. Бо навіть сфальсифікована, спотворена, знівечена й зламана Московою, «*Переяславська Конституція*

(М.Міхновський)», залишилася назавжди, кажучи словами великого українського патріота-державника XVIII століття (Пилипа Орлика. – Авт.), «найсильнішим і найнепереможнішим аргументом і доказом суверенності України» (курсив наш. – Авт.)», – стверджує О.Оглоблін¹²³.

Врешті, його праця за своїми підходами та інтерпретаціями не дуже відрізнялася від роботи А.Яковліва, але репрезентувала ціліснішу картину українського суспільства у добу Хмельниччини в контексті соціокультурних передумов і політичних обставин напередодні та в процесі укладання Переяславського договору.

Щодо стильового візерунку творчості О.Оглобліна, то останній, поза будь-яким сумнівом, зазнав неабиякого впливу історичної візії В.Липинського, хоч і відрізнявся специфічними ракурсами висвітлення й добротними фактографічними засадами.

Вочевидь, неоромантичні устремління О.Оглобліна свідчили про незавершеність старих інтелектуальних поррахунків українського історіописання міжвоєнної доби – 1920-х – 30-х років

Проте наслідуючи певні канони стилю мислення В.Липинського О.Оглоблін уносив до нього нові персональні контексти, які розширювали й структурували харизматичний образ Великого гетьмана, нав'язували широкі й оригінальні тлумачення щодо того чи іншого стану побутування українського суспільства як «громадського організму» в сенсі соціологізації історії, зокрема стосовно його зрілості, політичних, культурних, інтелектуальних потуг тощо.

Саме в цьому руслі автор конструює континуїтет української історичної традиції з її культурними й політичними розривами, ідейними мутаціями, вкрапленнями різнорідних етно- та соціокультурних складових і т.п.

Більше того, в студіях про Хмельниччину виявилася специфічні інтенції О.Оглобліна як історика, який відтворював не тільки соціокультурне тло ранньомодерної минувшини, а й виявляв виключну увагу до тогочасних діячів.

Недаремно у його працях споглядаємо безліч біографічних, родовідних екскурсів, зауваг і коментарів, що продукують, окрім, власне, макроісторичних контекстів, силу-силенну мікроісторичних ракурсів, що не втрачають в авторському тексті

своїї самоцінності. Відтак архітектоніка студій О.Оглоблина вирізняється полівимірністю, яка спричинена багатоманітністю сюжетних ліній, зокрема їхніми перетіканнями, самостійними відламами тощо.

Втім, персональний чи навіть антропологічний вимір минулого не заступає історіку, принаймні в більшості випадків, загальної палітри світу історії, що постає у вигляді багаточарових, різнорідних, часом суперечливих образів у неоромантичному мисленні О.Оглоблина.

До таких знакових, ба навіть символічних образів з української минувшини, безперечно належали – харизматична постать Великого гетьмана – будівничого Української козацької держави та образ «революційного зриву», відомого як Хмельниччина.

¹ Оглоблин О. Про мій рід / Публ. Л.Винара // Укр.історик. – 1995. – Т.32, № 1/4. – С.204–208.

² Його ж. Апанас Кирилович Лобисевич [автограф монографії та чернеткові записи 1942–1943] // ЦДАВО України, ф.3561, оп.1, спр.56, арк.47.

³ Стенографічний звіт дискусії по докладу Скубіцького з приводу буржуазної Оглоблінської концепції українського історичного процесу, що відбулася в Києві в травні м-ці 1931 р. [машинопис] // Там само. – Спр.303, арк.1–225.

⁴ Полонська–Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // ЗНТШ. – Париж–Чикаго, 1962. – Т.173: 36. на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою / Ред. М.Овчаренко. – С.63–69.

⁵ Оглоблин О. Семен Підгайний (1907–1965) // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли / За ред. Л.Винара. – Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995. – С.262.

⁶ Винар Л. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. – Київ–Львів–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1998. – С.80.

⁷ Див., докладніше: Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О.А.Удод. – К., 2008. – Вип.18. – С.214–252.

⁸ Ді–Пі (DP) – скорочення з англ. Displaced Persons – переміщені особи, тобто доба переміщених осіб (1945–1951/52)

⁹ Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні: (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П.С.Сохань. – К., 1999. – С.295–296.

¹⁰ Оглоблин О. «Золотий спокій» // Арка (Мюнхен). – 1948. – № 3/4. – С.1.

¹¹ Там само. – С.1.

¹² Там само. – С.1.

¹³ Там само. – С.2–3.

¹⁴ Там само. – С.3.

- ¹⁵ Там само. – С.3.
- ¹⁶ Там само. – С.3.
- ¹⁷ Там само. – С.4.
- ¹⁸ Там само. – С.4–5.
- ¹⁹ Там само. – С.4.
- ²⁰ Липинський В. Твори. Архів. Студії / Ред. Л.Білас, Я.Пеленський. – Філадельфія, 1991. – Т.3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – С.31.
- ²¹ Оглоблін О. Думки про Хмельниччину. – Нью-Йорк, 1957. – С.83–84.
- ²² Його ж. «Золотий спокій». – С.4.
- ²³ Його ж. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – Мюнхен–Нью-Йорк, 1973. – С.8.
- ²⁴ Там само. – С.9.
- ²⁵ Оглоблін О.П. «Історія України» (Конспект за лекціями професора Оглобліна). II-й курс соц.-істор. Відділу Ф.П.О. [факультету партійної освіти] у 1929/30 академічного року. Т.2 [друк. Київським Окрліт. тираж 37 прим.] // ЦДАВО України, ф.3561, оп.1, спр.292, арк.3.
- ²⁶ Його ж. Рец. на кн.: Слабченко М. Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX століття. – Харків, 1925. – Т.1. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Кн. 7/8. – С.560.
- ²⁷ Оглоблін О. «Золотий спокій». – С.5.
- ²⁸ Волинський М. Рец. на кн.: Оглоблін О. Думки про Хмельниччину. – Нью-Йорк: ООЧСУ, 1957. – 88 с. // Визвольний шлях. – 1957. – № 11. – С.1316.
- ²⁹ Оглоблін О. Мій творчий шлях українського історика // 36. на пошану проф. д-ра Олександра Оглобліна / Відп. ред. В.Омельченко. – Нью-Йорк, 1977. – С.36.
- ³⁰ Винар Л. Олександр Петрович Оглоблін (1899–1992) // Олександр Мезько-Оглоблін: дослідження та матеріали (до століття народження історика) / Ред. Л.Р.Винар. – 2-е вид. – Нью-Йорк–Київ–Торонто, 2000. – С.49.
- ³¹ Ohloblyn O. The Pereyaslav Treaty and Eastern Europe // The Ukrainian Quarterly. – 1954. – Vol. 10, No.1. – P. 41.
- ³² Оглоблін О. Думки про Хмельниччину. – С.27.
- ³³ Там само. – С.28.
- ³⁴ Оглоблін О. Хмельниччина і українська державність. – Нью-Йорк, 1954. – Лекція 1. – С.14–15.
- ³⁵ Оглоблін О.П. Рец. на пр.: Барабой А. О причинах присоединения Украины к России в 1654 г. [автограф та 2 машинописи рецензій – стислої на 1 стор. 7 червня 1939 та розгорнутої 27 жовтня 1939] // ЦДАВО України, ф.3561, оп.1, спр.196, арк.35–36.
- ³⁶ Оглоблін О. Хмельниччина і українська державність. – С.19.
- ³⁷ Там само. – С.20.
- ³⁸ Оглоблін О. Думки про Хмельниччину. – С.32.
- ³⁹ Липинський В. Повн. збір. творів, архів, студії / Ред. Я.Пеленський. – Київ–Філадельфія, 1995. – Т.6, Кн.1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – С.375–377.

- ⁴⁰ Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – С.37–38.
- ⁴¹ Там само. – С.70.
- ⁴² Там само. – С.75.
- ⁴³ Там само. – С.38.
- ⁴⁴ Там само. – С.39–40.
- ⁴⁵ Липинський В. Твори. Архів. Студії / Ред. Л.Білас, Я.Пеленський. – Філадельфія, 1991. – Т.3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – С. 55, 230; та ін.
- ⁴⁶ Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. – СПб., 1884. – Т.9: Богдан Хмельницкий. Историческая монография / 4-е изд., доп. – Т.2. – С.54.
- ⁴⁷ Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – С.50.
- ⁴⁸ Там само. – С.51.
- ⁴⁹ Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. – Т.2. – С.311.
- ⁵⁰ Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – С.40.
- ⁵¹ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – К., 1997. – Т.9, кн.2: Роки 1654–1657. – С.1490.
- ⁵² Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – С.41.
- ⁵³ Там само. – С.41.
- ⁵⁴ Там само. – С.42.
- ⁵⁵ Там само. – С.58.
- ⁵⁶ Там само. – С.57–58.
- ⁵⁷ Там само. – С.69.
- ⁵⁸ Там само. – С.76–77.
- ⁵⁹ Там само. – С.70.
- ⁶⁰ Там само. – С.49–50.
- ⁶¹ Там само. – С.61.
- ⁶² Липинський В. Твори. Архів. Студії. – Т.3. – С.159.
- ⁶³ Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. – Нью-Йорк–Торонто, 1954. – С.78.
- ⁶⁴ Його ж. Думки про Хмельниччину. – С.86.
- ⁶⁵ Там само. – С.74–75.
- ⁶⁶ Там само. – С.61–62.
- ⁶⁷ Там само. – С.61–62.
- ⁶⁸ Там само. – С.68.
- ⁶⁹ Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 / Translated by R.Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol.5/6, no. 4(18),1/2(19/20). – P.402–403, 412, 415–416, 424–430
- ⁷⁰ Оглоблин О. Династична ідея в державно-політичній думці України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. // Український літопис (Авгсбург). – 1947. – № 5/6. – С.11.
- ⁷¹ Оглоблин О. Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 року // Оглоблин О. Студії з історії України. – С.121.
- ⁷² Оглоблин О. Династична ідея... – С.12.
- ⁷³ Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – С.65.
- ⁷⁴ Там само. – С.86.

- ⁷⁵ Оглоблін О. Династична ідея... – С.12.
- ⁷⁶ Оглоблін О. Проблема державної влади... – С.129.
- ⁷⁷ Оглоблін О. Династична ідея... – С.12–13.
- ⁷⁸ Там само. – С.14.
- ⁷⁹ Там само. – С.15.
- ⁸⁰ Там само. – С.16–17.
- ⁸¹ Там само. – С.17.
- ⁸² Там само. – С.17–18.
- ⁸³ Оглоблін О. Проблема схеми історії України... – С.11.
- ⁸⁴ Його ж. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Ред. Л.Винар; упоряд. І.Гирич, А.Атаманенко. – 2-е вид. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Париж–Торонто, 2001. – С.143.
- ⁸⁵ Його ж. Українсько–московська угода 1654. – С.66.
- ⁸⁶ Там само. – С.68.
- ⁸⁷ Оглоблін О. Династична ідея... – С.18.
- ⁸⁸ Його ж. Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико–економічне дослідження [автограф з окремими сторінками машинопису] // ЦДАВО України, ф.3561, оп.1, спр.86, арк.1–302.
- ⁸⁹ Оглоблін О. Хмельниччина й залізнорудна промисловість Правобережної України // ЗНТШ. – Мюнхен, 1948. – Т.156: В 300-ліття Хмельниччини: Зб. / За ред. Б.Крупницького. – С.135.
- ⁹⁰ Дройзен И.Г. Историки / Пер. с нем. Г.И.Федоровой; под ред. Д.В.Скляднева. – СПб., 2004. – С.80.
- ⁹¹ Оглоблін О. Хмельниччина і українська державність. – С.11.
- ⁹² Його ж. Українсько–московська угода 1654. – С.5.
- ⁹³ Його ж. Проблема державної влади... – С.117.
- ⁹⁴ Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.: Історико–правнича студія з нагоди 300-ліття договору (1654–1954). – Нью-Йорк, 1954. – 127 с.
- ⁹⁵ Оглоблін О. Українсько–московська угода 1654. – Нью-Йорк–Торонто, 1954. – 100 с.
- ⁹⁶ Яковлів А. Українсько–московські договори в XVII–XVIII віках. – Варшава, 1934. – С.8–52.
- ⁹⁷ Його ж. Договір гетьмана Богдана Хмельницького... – С. 68.
- ⁹⁸ Там само. – С. 44.
- ⁹⁹ Там само. – С. 55.
- ¹⁰⁰ Там само. – С. 90.
- ¹⁰¹ Там само. – С. 13.
- ¹⁰² Там само. – С. 23.
- ¹⁰³ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – К., 1996. – Т.9, кн.1: Роки 1650–1654. – С.728–869.
- ¹⁰⁴ Yakovliv A. Bohdan Khmelnyts'ky's Treaty with the Tsar of Muscovy // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. – New York, 1955. – Vol. 4, no.3. – P.904–916; idem. The Reunion of the Ukraine with Russia: Воссоединение Украины с Россией, документы и материалы в трех томах. Москва, 1954 (Review

article) // *Ibidem*. – P. 1002–1034; та ін.

¹⁰⁵ Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. – С. 10.

¹⁰⁶ Там само. – С. 12.

¹⁰⁷ Там само. – С. 17–18.

¹⁰⁸ Там само. – С. 28.

¹⁰⁹ Полонська-Василенко Н. Переяславський договір в очах його сучасників // *Визвольний шлях*. – 1955. – № 4. – С.43.

¹¹⁰ Костомаров Н. Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России // *Отечественные записки*. – 1857. – Т. 110, кн. 7. – С.36.

¹¹¹ Андрусак М. Переяславський договір // *Зб. матер. 5-ї наук. конф. НТШ*. – Торонто, [1954]. – С.86.

¹¹² Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. – С.32.

¹¹³ Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького... – С.52.

¹¹⁴ Оглоблин О. Проблема державної влади... – С.119.

¹¹⁵ Його ж. Українсько-московська угода 1654. – С.37.

¹¹⁶ Оглоблин О. Династична ідея... – С.19.

¹¹⁷ Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. – С.77–78.

¹¹⁸ Там само. – С.63–64.

¹¹⁹ Оглоблин О. Проблема державної влади... – С.125.

¹²⁰ Андрусак М. Переяславський договір. – С.83.

¹²¹ Там само. – С. 86.

¹²² Андрусак М. Переяславсько-московський договір: (З приводу 300-ліття) // *Київ (Філадельфія)*. – 1954. – № 1. – С.3–5.

¹²³ Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. – С.78.